

QARAQALPAQ ALAMOYNAQ DUWTARÍ HÁMDE BAQSÍSHÍLÍQ MEKTEPLERİ

Arzimov Aman Ūrgenishbaevich

Nókis qánigelestirilgen mádeniyat mektebi “Milliy muzıka” bólimi

1-kategoriyalı oqıtıwshısı

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15639699>

Annotaciya. *Bul maqalada qaraqalpaqtıń milliy saz áspabı bolǵan “Alamoynaq duwtar” haqqında, jánede qaraqalpaq baqsıshılıq óneri hám mektepleri haqqında qısqasha aytılp ótilgen.*

Gilt sózi: *Alamoynaq duwtar, baqsı, mektep, dástan, milliy muzıka, saz áspab.*

КАРАКАЛПАКСКАЯ АЛАМАЙНАКСКАЯ ДУВТАРСКАЯ И БАХШИНСКАЯ ШКОЛ

Аннотация. *В данной статье кратко рассказывается о каракалпакском национальном музыкальном инструменте "Аламуйнак дутар," а также о каракалпакском искусстве и школах бахши.*

Ключевое слово: *Оламоинок дутар, бахши, школа, дастан, национальная музыка, музыкальный инструмент.*

KARAKALPAK ALAMAYNAK DUVTAR AND BAKHSHINSK SCHOOLS

Abstract: *This article briefly discusses the Karakalpak national musical instrument "Alamunak dutar," as well as the Karakalpak art and bakhshi schools.*

Key word: *Olamoinoq dutor, bakhshi, school, dastan, national music, musical instrument.*

Alamoynaq Duwtar-Qaraqalpaq xalqınıń arasında keń taralıp, masalıq tús alıp ketken kútá kórkem, sulıw dawıslı muzikalıq áspablardıń biri-Duwtar. Ol shıǵıp keliwi jaǵınan tariyxıy dereklerge hám kóp ǵana ilimpazlardıń eskertiwlerine qaraǵanda, qaraqalpaqlar arasına Xorezm Oazisine kelgenen keyin payda bolǵan degen túsnikti eskertedi. Biraqta bunday etip qısqa juwmaq shıǵarıw haqqıyqatlıqqa tuwra kelmeydi, óytkeni ázelden-aq arfa, sıbızǵı, sırnay, qobız, shınqobız sıyaqlı áspablar keń taralıp, sonıń menen qanalas (semeystva) áspab bolǵan duwtardıń, qońsılas basqa xalıqlarda bolıp, qaraqalpaqlar arasında burın ushraspay sońǵı Xorezm dáwirinde ǵana qosıldı dew-tariyxıy shınlıqqa tuwra kelmeydi. Soń qosılǵan áspablar duwtarday bolıp tez waqıtta bekkem sińisip ketiwi qıyın, keyin qosılıp xalıqtıń muzikalıq turmısına tolıq sińise almay júrgen áspablarǵa dáp, naǵara, h.t.b. kórsetiwge bolar edi.

Duwtar qaraqalpaq xalqınıń milliy muzikalıq saz áspabı bolıp ǵana qoymastan, ol qaraqalpaq muzıkasın rawajlandırıwda tiykarǵı rol oynaqan áspab. Duwtar dıń xalıq turmısına sińisip ketkenligi sonshelli, onı hár bir úyden tabıwǵa boladı derlik. Sebebi joqarda aytılp ótilgendey-aq duwtar sazları tiykarınan alǵanda eki dawıslı bolıwı jaǵınanda, duwtar sazlarınıń joqarı dárejede rawajlanıp kelgenligin kóriwge boladı. Ázelden uslayınsha xalıqtıń arasına sińisip kelmegende, birden bunday dárejege tez pát penen rawajlanıwǵa erisiwi múmkin emes edi.

Duwtar sóziniń ózi parıssha duw-eki, tar-tar, yaǵnıy eki tarlı áspab degen mánini ańlatadı. Duwtar eki túrli usılda soǵılıp, birinshisi qazba-oyma duwtar, ekinshisi qurama–tilme duwtar dep júrtiledi. Qazba duwtar bolsa ádette tut, jıyde, erik aǵashınan islenedi. Qurama

duwtar bolsa tut qaraman, juwan sheňgel ağashlarinan islengen bir qansha (tilme, qabırğalar) dan, bóleklerden quralıp, olar óz ara belgili tártipte baylanıstırladı hám biriktirledi. Duwtardıń moynına qoydıń isheginen tayarlangan 12-perde oartılıp, xrommatikalıq qurlısta dúziledi. Retinde aytıp ótiletuǵın nárese duwtardaǵı perdeniń on eki bolıwı shártli bolmay, hárbir baqsınıń Erkinde qaray kóbeytilipte, kemeytilipte ketetuǵın jaǵdaylarında bolǵan. Máselen Orınbay baqsı duwtarına barqulla 14-15 perde baylap júrgen, onı hár namanıń uzın, qısqa keliwine baylanıslı qollanǵan.

Atqarıwshılar ulıwma qaraqalpaq ádebyat, iskusstvosında yadıkeshlik hám improvizatorlıq dárejesi jaǵınan oǵada kúshli ónerpazlar bolıp esaplanadı. Olar nebir qıyın namalar, mıńlaǵan dástan qatarların yadlap alıp, uzaq-uzaq tańlarǵa sozılǵan keshelerde xalqımızǵa ruwxıy lázzet baǵısladı. Olar aktyor joqta –aktyor, saxna joqta-saxna, solist jokta-solist wazıypasın atqarıp, muzıka kórkem óner mádeniyatın xalıqqa taratıwshı sheberleri boldı. Sonlıqtan xalıq óz atqarıwshıların tereń húrmetlep, olardıń atqarıwshılıq talantına tań qalıp ilahiyda káramatlı kúsh dep túsindi.

Qaraqalpaq muzıka iskusstvosında ózleriniń tvorchestvosınıń baylıǵı menen ayırıqsha xalıq húrmetine iye bolǵan taraw baqsıshılıq óneri. Baqsı súyiwshilik dástanların atqarıw menen Orta Aziya hám Zavkaziya ellerinde keń taralǵan.

Qaraqalpaq muzıka iskusstvosı tarawında baqsıshılıq óneri ózleriniń atqarıwshılıq jollarına qaray birqansha mekteplerge bólinedi. Filologiya ilimleriniń doktorları N.Dawqaraev, Q.Ayımbetovlar baqsıshılıq mektebin Muwsa hám Súyew mektebi dep ekige bóledi. Ilimpazlar usılayınsha atqarıwshılıqtı tiykarınan eki gruppǵa bólip durıs islegen. Biraqta sońǵı ekspediciya dáwirindegi baqlawlarǵa qaraǵanda, baqsıshılıq keńirek etip tórt toparǵa bóliwge tuwra keledi.

Bular, Aqımbet, Ğaripniyaz, Arzı, hám Qutım mektepleri bolıp, hárqaysısı ózleriniń ayırıqsha aytıw jolına, mektebine iye. Olar ózleri dúzgen usı mekteplerinen shákirtler tayarlaǵan, soǵan ılayıq namalar dóretken. Biraq sonıda aytıp ótiw kerek, bular baslaǵan mektep tekte usılardan baslanıp, olardan burın bul joldan heshkim júrmegen degen pikir tuwılmaslıǵı kerek. Olardan burında birneshe baqsılar bul jolǵa aytıp kelgen, biraq olardıń atı házirshe tolıq málim emes.

Qaraqalpaq muzıkasında ásirler boyı dawam etip kiyatırǵan atqarıwshılıq iskusstvosı dástan menen namanıń arasındaǵı baylanıstı bekkemlep keldi. Baqsılar dástanlardıń tekte qırı mazmunın bayan etip ǵana qoymay, olar óz bayanlamasın saz benen namaǵa salıp atqaradı. Qaraqalpaq muzıkasında dástanǵa salıp ayılatuǵın namalar úlken orın iyeleydi. Sonlıqtan baqsılardıń atqarǵan “Ğarip ashıq, Sayatxan-Hamra, Húrlıxa-Hámira, Ashıq-Nájep, Yusup-Axmet”, t.b. lirikalıq dástanları menen Nawyı, Maxtumqulı, Ájiniyaz, Berdaq, Ótesh, Omar, A.Dabilov, I.Yusupov hám t.b. klassiklerdiń qosıqlarına ayılǵan namaları óziniń kórkemliginiń baylıǵı jaǵınan qaraqalpaq xalqınıń ruxıy mádeniyatı haqqında keń túsiniq beredi.

Lirikalıq dástanlarda qosık penen nama bir-biri menen tıǵız baylanısta bolıp, olar hadal muxabbattı, xalıqlar doslıǵın, hayal-qızlar áwladınıń hújdanına berikligin, aqıllılıq penen tapqırılıqtı jır etedi. Olar bastan ayaǵına shekem qosıq muzıka menen tolı. Sonlıqtan da qaraqalpaq xalqınıń lirikalıq karakterdegi namalardıń rawajlanıwında onıń ádebiy folklorında lirikalıq dástanlardıń payda bolıwı menen baylanıslı hám tásiriniń oǵada ullı bolǵanın aytıw kerek. Dástan namalarında deklamaciyalı rıchitativlik usılında dúzilgen qosıqlar kóplep

ushrasadi. Dástan namalarındağı bunday deklamaciyalıq xarakter muzıka qurılısın ulıwma súwretlewı menen baylanısta hám soǵan baǵınıshlı túrde keledi.

Juwmaqlastırıp aytqanda bul baqsıshılıq óneriniń mektepleri haqqında alımlarımız biraz miynetler etkip, qaraqalpaqlarda baqsıshılıq ónerdiń ósip rawajlanıwınıń jolı, sabaǵı tórtew dep tómendegishe keltirip ótedi. Bular: Aqımbet baqsı, Edenbay baqsı, túkmenlerden Súyew baqsı, qaraqalpaqlar menen kópten berli ómir súrip kiyatırǵan Arallı ózbek baqsıları boladı. Bul ataqlı aytqıshlardıń óz-ara repertuar almasıwı nátiyjesinde baqsılardıń repertuarları bayǵan, ósip-óngen.

REFERENCES

1. Адамбаева Т. «Дореволюционная Каракалпакская музыка» Издательство Каракалпакстан. Нукус-1976 год стр.-46.
1. Jiyyenbaevich M. I. The evolution of music pedagogy of the karakalpak people: Historical and theoretical aspects //Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities. – 2021. – T. 11. – №. 10. – C. 27-32.
2. Jiyyenbaevich M. I. Competence-based approach in higher musical and professional education //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 12. – №. 4. – C. 42-47.
3. Moyanov I. TRAINING AND DEVELOPMENT OF ART PERSONNEL //Modern Science and Research. – 2023. – T. 2. – №. 9. – C. 65-69.
4. Jiyyenbaevich M. I. COMPETENCE-BASED APPROACH IN HIGHER MUSICAL AND PROFESSIONAL EDUCATION //PROMINENCE OF INFORMATION BASES& MEDIA ASSESSMENTS IN THE POST CONFLICT MARKETING ENVIRONMENT.
5. Моянов Ы. Д. ҚОРАҚАЛПОҚ ХАЛҚИ МУСИҚИЙ ПЕДАГОГИКАСИНИНГ ТАРИХИЙ-НАЗАРИЙ ЖИХАТЛАРИ: Моянов Ыкласбай Жийенбаевич Ўзбекистон Давлат санъат вамаданият институти Нукус филиали, «халқ ижодиёти» кафедраси в. в. б доценти. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2021. – №. 5.
6. Моянов Ы. Д. ҚОРАҚАЛПОҚ ХАЛҚИ МУСИҚИЙ ПЕДАГОГИКАСИНИНГ ТАРИХИЙ-НАЗАРИЙ ЖИХАТЛАРИ //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2021. – №. 5.